

A szivárványos ember

Beszélgetés Tóth Gábor Sándorral

alériában érezhetem magam. Párizs nehéz életű emberei és Árpád-bázi Szent Erzsébet együtt, békés társaságban tekint le Tóth Gábor Sándor szobájának faláról. De újra és újra a Bábjátékos tűnik fel előttem, amely A. Tóth Sándor életének, munkásságának emléket állító könyv borítóján is látható. Püski Sándor igényes kivitelben, gazdag fotóanyaggal dokumentálva jelentette meg Tóth Gábor Sándor édesapjáról, A. Tóth Sándorról szóló monográfiáját. A Játék misztériuma: hatalmas alak, amely nagy kéz-nyarmozdulattal tarja kézben a zsineget, amely alatt éppen életre kelti (?), vagy holtta rogyasztja (?) a pierrot-i figurát. Varázslatos egyszerűséggel készült festmény, amely nemcsak a kívül-belül és az alul-felül folyó Játék, hanem az Élet mennyei és pokolbeli voltát is felvillantja.

– Irigyellek gyermekkorodért, kedves Gábor! Sokat gyötrődtem, veszkélődtem gyermeki magányomban, hogy gipszfejekkel és rongyfigurákkal a magam képzelte, írta, rendezte, játszta és nézte bábjátékokkal múlassam az időt. Neked a pápai szülői házban felnyílt a varázsláda: és a fakatonák, Ludas Matyi, Döbrögi és más figurák, a mesék életre keltek....

– Évente egyszer, karácsonykor. Eszmélkedésem idején, a negyvenes évek végén édesapám már ládába süllyesztette múltját. A karácsonyi ünnepek ezért is emlékeztetésekre számomra. Már maga a felkészülés ihletett és boldogító érzést jelentett. Délután kimentünk a temetőbe legidősebb nővérem, az egyéves korában elhunyt Jucika sírjához, majd a szép havas úton hazatértünk; édesanyám mosolygós, titokzatos arca ma is fénylik előttem, az ő tiszte volt a fa feldíszítése, s hogy megakadályozza behatolásunkat a szobába. Ételek illata... – évente egyszer még banán is került az asztalra; az örömben fogant titokzatos várakozás...! Aztán a fénylő karácsonyfánál édesapa felolvasta Krisztus születéséről a megfelelő bibliai textust, énekelünk. Az ajándékok sorában feledhetetlen pillanat volt, amikor édesapa felnyitotta a titokzatos ládát, s a selyempapírból kibontotta a figurákat, néztük, simogattuk őket, de már játékkal nem mulattatott bennünket. Kis idő múlva gondosan visszacsomagoltuk a bábokat, s tovább aludtak a következő karácsonyig.

– Már nem idézte fel a párizsi éveket, amikor 1929–31 között Párizsban időzött, s hogy Blattner Gézával a Montparnasse-on milyen bábvarázslatokat folytattak?

– Nem. De szinte hihetetlen: a háború utáni nyomorúságban is boldog éveket éltünk. Pénzünk nem volt, úgyhogy a karácsonyi ajándékot gyakran az jelentette, hogy édesapa odament könyvespolcához, levett egy-két régi becses könyvét, s azt

dedikálta nekünk. És boldogok voltunk. De ha bábokkal nem is foglalkozott, a játékkeremtő kedve nem süllyedt el. Játékos, szikrázó keménységű apa volt, fegyelmet tartott. De vidám házaspár gyermekeként nőttünk fel.

– *Mikor beszélt először Párizsról?*

– Már nagybácskák voltunk. Néhány történetet elevenített fel, de ami engem izgatott, az más titkokat rejtett. Kérdezgettem tőle: „Édesapám, mi van azokban a ládákban?” Mindig azt válaszolta: „Majd meglátjátok, ha meghalok, utánam a vízözön”, ez volt a szavajárása. S így is történt, mert hatalmas kincset titkolt, a Párizsból hazahozott akvarelleket is rejtette, amelyekből a későbbi olajfestmények születtek. Most megvallhatom neked, egyszer az ötvenes években, felfeszítettem a ládát, és megnéztem titkait; akkor láttam először a *Kőfaragót*, a *Hólapátolót* és a többi munkát. Visszaügyeskedtem a fedelet, eltüntettem a nyomokat, így édesapa nem fedezte fel a titoksértést. De ez csak sietős, villanásnyi szemle volt. Amikor a róla szóló könyvet írni kezdtem, derült ki, hogy kiállítási katalógusok, az Arc-en-Ciel–Szivárvány-bábszínház életére vonatkozó sok dokumentum is a titkos kincsek között rejtőzik, ami voltaképp párizsi életének újabb nagy anyaga volt. Mert a színházi emlékek nagy részét, főként a bábokat, a rajzokat és a fotókat 1973-ban eladta a Magyar Színházi Intézetnek, egy majdani állandó magyar bábtörténeti kiállítás reményében, amely azóta sem nyílt meg.

De ha most a párizsi életjeleiről faggatózol, elmondom, hogy szinte tudattalanul nagy hatással volt rám Blattner Géza bácsival való hűséges barátsága. Az ötvenes évek első felében persze nem tarthattak kapcsolatot, de később leveleztek. Géza bácsi amikor Magyarországra jött, meglátogatott bennünket, egy tőle kapott selyem nyakkendő máig felidézi bennem a beszélgetés hangulatát. Ahogy a párizsi évekről beszéltek, az volt számukra a boldogság. „Csak a csillagok felé!” – öntudatlan boldogságban dolgozott az a kis baráti társaság. S amikor 1929. október 28-án a nemzetközi bábszervezet, az UNIMA második kongresszusa zárásának napján hatalmas erőfeszítéssel elkészült előadásukat bemutatták, első pillanatban maguk se döböntek rá, micsoda sikert arattak. Három jelenettel szerepeltek (*A róka és a gólya*, *A vak vadász*, *Az utca*); a bemutatót a francia bábtörténelem jelentős fejezeteként tartják számon. Volt tehát mire emlékezni édesapámnak és Géza bácsinak, s nemcsak arra a bemutatóra, hanem a további munkákra, egészen a távalkotói együttműködésig, amikor 1937-ben a párizsi világiállításon *Az ember tragédiáját* adták elő. Akkor már édesapa Pápáról küldte terveit az egyiptomi színházhoz. A *Tragédia* létrehozása a világ képzőművészetének is különös pillanata, hiszen, azóta elhunyt olyan kiválóságok vettek benne részt, mint Csáky József, Kolozsvári Zsigmond, Szenes Árpád, Beöthy István, Hajdu István valamennyien a francia művészet jelesei lettek. De megemlíthetem Martyn Ferencet és Olcsai Kiss Zoltánt is, akik később hazatértek.

– *Miben jelentette újdonságot a Szivárvány színház?*

– Több irányban is új megoldásokat kerestek. Stilizált történeteket választottak, s ebből következő új játékmódokkal kísérleteztek, például a figurák mozgató-

sának technikájában, de olyan meglepetéssel is szolgáltak, hogy gramafonzene kíséerte az előadást. Tudjuk, a mai play-back technika korában milyen a pontos illeszkedést milyen nagy figyelmet követel a játékosoktól, de ugyanakkor ha ez a precizitás sugárzik az előadásból, a közönségre nagy hatást gyakorol. 1929-ben még nem tudtak jól franciául, ezért két oldalt sűgolyukat képeztek ki, ahol francia barátok ültek, s mondták a szöveget. A La Fontaine-mesét, *A róka és a gólya* előadása a gramafonos zenekísérettel nemcsak fegyelemre kényszerítette a játékosokat, hanem felszabadította a fantáziát is. A bábok életének új stílusát, a történetek hangulatát s emelt dimenzióját is megnyitotta. Blattner találta ki a kétszintes színpadot; a bábok mozgatásának technikája mellet különféle anyagokkal is kísérleteztek, s még sorolhatnám a siker megannyi összetevőjét, amely távlatosan volt jelentős nemcsak a francia és a magyar, hanem az egyetemes bábjátszás történetében is. De mindennél fontosabb erőt jelentett az, hogy az öt személy, Blattner Géza, Fried Tivadar, Beke Szilárd, Sulyok Irén és édesapa nagyon mély baráti és művészi egyetértésben dolgozott. Gondold el: a bábfaragástól a technikai színváltozásig és a mozgatásig minden ők csináltak. Ma ezt, műszakiakkal együtt, húszan is végzik egy hivatásos bábtársulatnál.

– *Akiket, művészársakat említettünk eddig, valamennyien Párizsban maradtak. A. Tóth Sándor 1931 elején hirtelen hazajött – miért nem marasztotta a Montparnasse?*

– Kortársak vagyunk, úgyhogy értem, miért tartod olyan különlegesnek édesapa hazatérést. Mert nekünk évtizedeken át azt tanították és a politikában szónoholták, hogy a Horthy Magyarország csak elüldözte legjobbjait, vagy öngyilkosok lettek, s mindig hivatkoztak József Attilára és Bartók Bélára. De Szentgyörgyi Alberttől kezdve tudósok, művészek hányan menekültek el a bolsevik rendszerből?! – ezt nem volt tanácsos számba venni. Édesapa hazajött, magyarázhatjuk a család iránti ragaszkodással éppen úgy, mint hazaszeretetével. De talán a sokszázados református diákok hagyományát is felfedezhetjük gesztusában. Budapesten elvégezte a képzőművészeti főiskolát, s elindult, hogy a világgal is megismerkedjen. Járt Londonban is, hosszabban ugyan Párizsban időzött és dolgozott, de közben Berlinben is tanulmányozta a művészeti törekvéseket. Lélekben és tudásban gyarapodott és megerősödött és hazatért, mert itthon volt dolga. Akár egykor Wittembergából, Utrechtből a pápai, a pataki, az enyedi diákok hozták a tudást, a bölcséletet, a könyvnyomtatási és művészeti ismereteket, s itthon hasznosították azt, amit szellemiekben begyűjtöttek a nagyvilágban. Ha a könyv eseménynaplót, bibliográfiáját áttekinted, láthatod, édesapa azonnal megtalálta feladatait. Elek és Ubul bábfigurájával a cserkészlet közösségi, szellemi erkölcsi vállalkozását erősítette, de cikkei tanulmányai a bábozás mozgalommá való emelését is szolgálta, mert, a művészeti igény mellett komoly erkölcsi és nemzetnevelő feladatot is látott a bábjátékban. Kritikusként a *Protestáns Szemlében* a képzőművészeti tárlatokat véleményezte, nemcsak művészeti igénnyel, hanem a látáskultúra erősítése és mélyítése is célja volt. A Pápai Református Gimnáziumot szellemi műhelynek tekintette, ahol a tárgyak elsajátítása mellett, a közösségi élet örömét, lélekszépítő és emelő voltát is megmutatta az ének, a játék, a beszélgetések ereje által. Amit

Csoóri Sándor szép esszéjében megfogalmazott édesapával kapcsolatban, azt nagyon sok kisdíák megélhette: „Betonon áthatoló kék szeme volt A. Tóth Sándornak: célzó, távlatos, mint akit boldog rögeszmék bátorítanak. Nem a műveltség magas foga kótyagosított meg elsősorban, hanem a problémalátás merészsége [...] kisdíakként Tóth Sándor kérdő, faggató, szorongató tekintetében kezdtem el növekedni.”

– *A hazatérés természetessége – igazolod megannyi példával édesapád további munkásságában. De újólág, félrejáró képzelettel hitetlenkedem, amikor a modernségnek már-már gyűlölködő esztétikai diktatúráját tapasztalhatjuk, szinte felfoghatatlan emberi és művészi magatartás, hogy aki a modern bábjáték egyik megalapozója, a Montparnasse művészlakója, s hazaérkezését követő nyáron bejárta Erdélyt, látogatta a református templomokat, és Kós Károllyal kereste a találkozást. S olyan líraisággal és erkölcsi szépséggel írott tudósításban számolt be útjáról, a feladatokat is megnevezve, ami egy mai „posztmodern” alkotóval kapcsolatban csak az utópisztikus képzelet játéka lehetne. Már csak azért is, mert a továbbiakban némely alapítvány támogatása és művészi díjazása is befuccsolna...*

– A nagyvilág modernsége és a kalotaszegi falvak, Erdély sorsa együtt élt benne. S nemcsak azért, mert rimaszombati születése és otthoniassága folytán megérte szülőföldjének elcsatolását s az ország szétdarabolását. De jól tudta: a bábjáték megújítása a hagyományok újragondolását és továbbvitelét kívánja. Egy bábot megfaragni, egy játék stílusát kialakítani mélyen képzőművészeti, esztétikai feladat is. A bábjáték népművészeti indíttatású. Nemcsak azért, mert a vásárok népét mulattatták a fababák, de a történetek is sok ágon kapcsolódtak a hagyományhoz, mindenekelőtt a népmeséhez. Elek és Ubul figurájának előzménye a Guignol és Vitéz László alakja. Amikor Erdélyben járt, nemcsak a nép hogyléte érdekelte, hanem a megújító erő is kereste a népművészetben. Ezért volt fontos számára a találkozás Kós Károllyal, mert benne példát is talált, amint a pápai diákújságban jellemezte: „ír mert író, rajzol, fest mert művész, rajzol, mert építész...” – édesapa is ezeket talentumokat mozgósította magában. Kós művészi tájékozódása és gondolkodása mélyen érdekelte, éppen művészeti szempontból – a megújító szellem iránya, amely a bábjáték nyelvére is lefordítható. Debreczeni László könyvében és munkásságában is Kós szellemének példáját, továbbgondolását látta. Ha megnézed néhány könyvborítótervét, bizonyos jegyeiben, drámai és balladisztikus tömörítésében Kós Károly rajzait is idézik. Például az *Elsüllyedt falu* című híres szociográfiai kötet címlapja, melyhez Teleki Pál írt előszót, vagy a Bornemisza Péter-monográfia borítótérve. Igaz, hogy egészében expresszívabb s tán inkább kétségbeesett fel-fokozottság sugárzik belőlük, mint Kós rendíthetetlen rajzaiból és metszeteiből.

– *Munkád művészettörténeti, bibliográfiai és életrajzi vonatkozásokban is lenyűgöző pontossággal számol be édesapád munkásságáról. S már-már szemérmesen tudatod a tényeket, amikor az országos bábjátékos mozgalom különböző szervezeteit, tanfolyamait, tanácskozásait életre hívta, s bosszú élet reményében elindította – aztán 1948-ban politikai rágalomokkal mindent megsemmisítettek. És A. Tóth Sándor többé szinte nem létezett a művészeti életben csakúgy, mint a pedagógiában és a hazai bábmozgalomban. Miköz-*

ben Párizsban már monográfiában tárgyalták a Blattner-színház s benne az ő korszakos munkásságát. Hogyan tudta elviselni a kudarckokat?

– Döbbenetes, de ebből otthon semmit nem érzékelünk. Sem akkor, sem később. Ezt is bezárta ládájának mélyére. Művészlélek volt, a múlttal nem foglalkozott. Mély hite sem tette elégedetlenné, lázadóvá, s ezért nem volt panaszkodó sem. Amit említesz, az nemcsak az ő megsemmisítését jelentette, hanem olyan kitűnő bábosokat szinte a mai napig tartó névtelenségbe zártak, mint Büky Béla, Szokolay Béla, Inczedy Kálmán, Rév István – egy egész generáció koncepciók nélküli koncepciók ügy áldozata lett holtáig. S gondoskodtak róla, hogy még a magyar bábtörténeti monográfiák is teljesen vagy részlegesen elhallgassák jelentőségüket. Előbb elhallgattatták, aztán elhallgatták őket.

– *Mi lebetett az oka?*

– Politikai, de művészi kérdéssé vált a legutóbbi időig, hogy az Állami Báb-színház halhatatlanságának mítoszát fenntartsák. Így hitethették el, megjelent „szakkönyvekben” találok: a magyar bábjátéknak igazán nincs hagyománya, és hogy a világ 1948-cal kezdődött. Pontosabban bizonyos személyek uralmával, akik csak úgy válhattak politikai, belügyi és művészi értelemben is megbízható és teljhatalmú vezetőkké, ha az imént említett tekintélyes, igényes, a bábjáték és a nemzet szellemének megújítását komolyan szolgáló nemzedéket elnémítják.

– *Újabb csapás is következett: az Alma Mater, a Református Kollégium államosítása.*

– Az előjeleket már érzékelhette, hiszen megszüntették a rajzoktatást, édesapát biológiai átképzőre küldték, angol-, francia-, németnyelv tudása is fölöslegessé vált, s az oroszot kezdte tanulni és tanítani. 1952. augusztus 1-én aztán bekövetkezett fordulat. Ma is bennem él a jelenet: apám feldúltan rohant haza: „Képzeljétek, leverték az iskola homlokáról a feliratot!” Zaklatott kétségbeesése bennünket, gyerekeket is kivitt az utcára, a gimnázium elé szaladtunk. Akkor már az emberek bokáig jártak az *Istennek, Hazának, Tudománynak* felirat, a stukkó ornamentika, törmelékében. Ezzel elvégeztetett...

– *És minden kör bezárult. Tudására, művészetére nem volt szükség. Mi maradt meg neki?*

– Hite és a családja. A Türr Gimnáziumba helyezték, főként oroszot tanított. A városi képzőművészkört vezette, ebbe szinte becsempészte diákjait. Az iskola tanárai templomba nem járhattak, de a családból hozott mély református hitét azonban el nem vehették tőle. Édesanyámmal vasárnap délelőttönként elmentünk a templomba, akkor csak csodálkoztam, édesapa miért nem jön velünk. Amikor istentiszteletről hazaérkeztünk, a nagyszobában ült az asztalnál, előtte a Biblia és a zoltároskönyv feküdt – áhítatot tartott. S hogy sem a cserkészet, se az iskolai keretekben nem foglalkozhatott annyit diákjaival, a családra több szabad ideje jutott. Varázslatos kirándulások idéződnek bennem. Kora hajnalban mentünk az állomásra, eldöcögünk Bakonybélre. A vonaton már nagy játék kezdődött: szüleim egymásnak versekből mondtak sorokat, és a másíknak ki kellett találni. Ady, József Attila... s a magyar költészet annyi remekét sziporkázó vetélkedésükből ismerhettem meg. Amikor a Cuha patak völgyében meneteltünk, édesapából kibújt a cser-

kész. Csak ő mehetett elől, halkan követtük, s ő a madarak röptét, természetét, a füvek, a virágok szépségét magyarázta. Hallgattuk a tavaszi erdő neszeit, a fülemüle, a csalogány füttyét; kémeztük az őzeket, vadciklámenes helyekre bukkantunk. A cserkész szigorúsága az étkezésre is kiterjedt: beosztással kellett lennünk. Egy kulacs vízzel kellett gazdálkodnunk, nem lehetett meginni, mert ha kicserepedett a szánk, akkor se kaphattunk többet. Akkor nehezen vettem tudomásul, de ma látom: önfegyelemre tanított. Az egész napi csöndesség után hazafelé a vonaton aztán nagy népdalozás kezdődött. Oly hangos, jó kedéllyel, hogy a szomszéd fülkék utasai is átjöttek, és bekapcsolódtak. Zengett a vonat; olykor mutogattak is az emberek, hogy az öreg bepityókázott, s azért ilyen emelkedett a kedve. Életében pedig alig ivott. Születésnapján a málnaszörpbe csöppentett egy kis somlai bort, s azt mondta: ezzel már lehet koccintani!

– *Pápa hírbedett szovjet garnizonközpont is volt. Érzékeltétek a megszállók jelenlétét?*

– Változatos formában. Közelünkben, a Nátusba is őket telepítették. Nem részletezem, hogy amikor elhagyták az épületet, milyen istállónak se nevezhető állapotot hagytak maguk után. Örökérvényűen bizonyítva ezzel is, hogy aminek a nevében ők itt állomásoztak, az nem az emberiség boldogulását, hanem végnapjait ígérte. 1951-ben gyümölcsösünket pusztították el, de hát hol kereshettünk volna védelmet? A felszabadítók, az emberiség védelmezői, a haladás letéteményesei ilyet tennének? Aki állítja, az fasiszta, de legalábbis az imperializmus ügynöke... Egyébiránt amikor hétvégeken a malmokhoz kirándultunk, édesapa akvarelleket készített, s én az orosz katonákkal fociztam. Azok egyszer viccből beledobtak a vízbe, s mondta apám: vigyázz, mert velük szemben nem tudlak megvédeni. Rossz gyerek voltam, kikezdttem velük, elgáncsoltam őket.

– *Véleményedet is közölted velük?*

– Édesapa egyszer felolvasta a Bibliából azt a passzust, amely a nyelv bűneiről beszél. Figyelmeztetésnek szánta, s értettem belőle. Elég sok fájdalmas tényt számba vettünk életében, de ő is tartotta magát ehhez. Némán viselte a vele megtörténeteket. Protestáns hite is erősítette ebben. Azonban ha életének bizonyos momentumai felidéződnek bennem, azt mondhatom: a megszólalás üzenetképes nyelvét választotta. Mert bizonyos, hogy amikor 1952 májusában elkészítette metasztét a pápai diákság és eklézsia száműzetésének kétszáz éves évfordulójára, az már az államosítás nyilvánvaló tervének is szólt. Nem véletlen, hogy munkáját már nem sokszorosították. 1954-ben a Vörösmarty-ünnepen elszavalta a *Vén cigányt*. 1957 tavaszán pedig, bizonyos, hogy a megtorló hatalom elleni csöndes tiltakozásnak is szánta emlékezését, amikor Arany János *Walesi bárdokjának* negyedszázaddal korábbi, walesi nyelvre való fordításának történetét írta meg, amely az ő közvetítésével jelent meg egy walesi irodalmi folyóiratban 1932-ben.

– *A nyelvben bujdosott?*

– Nagy László versére utalsz, akit ő szabadrajziskolában tanított. A költő későbbi emlékezéseiben szeretettel idézte azokat a pápai órákat, amelyek nemcsak technikai készséget, hanem látásbeli, szellemi élményt is jelentettek. Amikor az *Élet és Irodalom* képszerűsítője volt, közölte rajzait, s az akkori anyagi viszonyok között a honorárium

nagy segítséget jelentett. Édesapa az idő múlásával egyre erősödő büszkeséggel vette számba tanítványainak hírben gyarapodó seregét. Különös varázslata a Kollégiumnak, hogy Pápán, ahol egykor Jókai és Petőfi tanult, s utóbb, e században is két nagy költő, Nagy László és Csoóri Sándor indításával büszkélkedhet. De Lőrincze Lajos, Szij Béla művészettörténész, Somogyi József is csak eleje a sornak, hiszen Icserekov-Istenes Andrástól, a tragikusan elhunyt festőtől, Hencze Tamásig és Heitler Lászlóig hosszú azon tanítványok sora, akik itthon és a nagyvilágban neves művészek lettek, de ismert mérnökök, kutatók is büszkén vallják magukat A. Tóth Sándor diákjának. És itt a diák kifejezés lényeges, mert könnyű fordulattal tanítványt is mondhatnék. Ám Cseri Kálmán lelkipásztor, akinek pasaréti prédikációiból sok erőt meríthettem könyvem írása során, egyik igehirdetésében döbrentett rá: nagy nevelőnek sok diákja lehet, de tanítványa nagyon kevés. Csak azok, akik mesterük szellemét és erkölcsiségét is folytatják.

– *A hatvanas évek szokott újévi rajzos jókívánságain ábeli figurája többször az utazások hírét jelenti a barátoknak: egy nagy ugrás Amerikába, repülő szőnyegen az Eiffeltorony felett.*

– Abelt említetted. Tamási műve kedves olvasmánya volt, halála előtt is Mikszáth írásait és az *Ábel-trilógiát* olvasta. Amikor azt kérdezted, hogy miért jött haza, Ábellel is válaszolhattam volna: hogy itthon legyen otthon a világban. Számára ez nem is jelentett kérdést. Fantasztikus öröme most is bennem él, amikor megkapta az útlevelet: az én 61 éves édesapám angol, francia, magyar dalokat énekelve menetelt Budán a Fürj utcában a 61-es villamos megállójáig. Amerikai barátjától meghívólevelet és repülőjegyet kapott, s egyéves fizetés nélküli szabadságot vett ki 1964–65-ben, és körbeutazta az államokat; megnézte a múzeumokat, a világ képzőművészetének nagy értékeit. Mindenki azt hitte, hogy kinn marad, de eszében sem volt. Csomagja is őt jellemezte: kérdeztek és képzelődtek, mi mindent hozhatott egyéves távollét után. Egy koffer könyvvel, képzőművészeti albummal állított haza. De élményeit sosem tartotta magánügyének. Vetítettképes előadásokon beszámolt itáliai, párizsi, nyugat-európai, amerikai, Szovjetunióbeli múzeumok látnivalóiról, szépségeiről.

– *Abogy a könyvből értesülhetünk, turista útlevéllel járt a párizsi bábkongresszuson is, ahol diplomáciai szolgálatot teljesített a hivatalos magyar küldöttek helyett...*

– Hallatlan eleganciával alakította a kapcsolatokat, hogy hitelesítse a magyar delegációt, amelynek tagjai idegen nyelvet sem beszéltek. Beszámolt róla otthon: négy szemközt hálálkodtak honfitársainak. Aztán a következő kongresszusra nem is delegálták. Miközben itthon figyelembe se vették, külföldön és a nemzetközi báb szövetségben, az UNIMA-ban megbecsülték, 1969-ben első tiszteletbeli dísz-taggá választották. Halála előtti évben, 1979-ben kitüntették, de a magyar szervezet még értesítésre se tartotta méltónak. Véletlenül, egy pécsi összejövetelen szóltak neki, hogy ugyan menjen be már a díszoklevélért valami irodára.

– *Keserű volt a mellőzésért?*

– Sem ezért, sem másért. Mélyen hívő ember volt, ő Isten akaratába mindig belenyugodott. Bodolay Géza bácsi két megrendülését idézte fel visszaemlékezésé-

ben. Kisnővérem, Jucika halála nagyon megviselte. S az, ahogyan szélsőjobboldali érvekkel megtámadták barátját, Szabadi Béla bácsit 1942-ben. Akkor el akart menni a Kollégiumból. Voltak pedig félelmes pillanatok, például 1948–49 táján, amikor belőttek az ablakon – az ÁVÓ közelében laktunk. Kétségbeesett momentumokra alig emlékszem: a győri művésztelep alapítója volt, s egyik kiállítás zsűrije egy képét se fogadta el, ezt nem tudta felfogni. Akkor könnycsepp is megjelent a szemében. A másik az hosszú és kálváriás történet volt: életünket a Jókai utcában, a püspöki palota szomszédságában éltük le. Azt a kis kertet, amelyet édesapa bekerített, minden évben felásott, trágyázott, s növényeket ültetett, s azokat nagy szívvel gondozta, kezdték zsugorítani. Hol innen, hol onnan szeleteltek le egy darabot, mondván az iskola udvarát növelni kell. Tanítványaitól soha életében nem kért semmit. De akkor levélben kereste meg Somogyi Józsefet, aki akkor a Képzőművészeti Főiskola rektora volt, segítsen, és írjon az iskola igazgatójának, mert öregkorát megkeserítik.

– *Egy felvételen Budapesten Obrascovval társalog. Fel sem merült benne, hogy a „nagy orosz példa”, akkor kezdte pályáját 1936-ban, amikor ő már egy párizsi életművet tudhatott maga mögött?*

– Rettentően fegyelmezett volt, nem szólt ő egy szót sem. Ha már szóba hozta Obrascovot, megemlítem: méltatásaiban olvasható, hogy ő találta ki a pingponglabda ötujjas mozgását. Ez nem felel meg a valóságnak, mert az Arc-en-Ciel-ben Ábel Frigyes, aki neves zenész és zongorista volt, már 1933-ban az ujóra húzta a kaucuk labdákat, és azokkal játszott. Erről a Bordas Kiadónál megjelent francia bábtörténeti könyv, André-Charles Gervais munkája is megemlékezik.

– *Olvasom édesapád feljegyzését. Bábuk, bábfejek, rajzok, fényképek, másorfüzetek, plakátok, tizenkét különféle nagy tételben, a becses tárgyak, dokumentumok százzal, amelyeket 1973-ban átadott a Magyar Színházi Intézetnek. S a teljes anyagért 32 860 forintot fizettek. Jelképesnek is alig mondható összeg, ha meggondolom, hogy a gyűjteményben André Kertész-fotók is szerepeltek. Ma egy Kertész-fotó tízezer euróban számolható. S nem egy és nem két Kertész-fotót tartalmazott az anyag. Egy bizonyos: amikor édesapád átadta gyűjteményét, abból már akkor egy Kertész-fotó többet ért, mint amit az egész gyűjteményért kapott. De ne az anyagiakkal foglalkozunk! Inkább azzal, hogy könyvedben csak finoman utalsz arra, hogy a hatalmas szellemi-művészi értéket jelentő nemzeti és nemzetközi gyűjteménynek jó része eltűnt az intézetből. Valóban így van?*

– Az első megdöbbenő meglepetés 1981-ben ért, amikor Győrben a Kisfaludy Színházban, Salamon Nándornak köszönhetően, aki a legkorábbi időktől mellém állt, és támogatta édesapa ügyét, kiállítást rendeztek, amelyen az intézetből kölcsönzött bábanyagot is bemutatták. Amikor lebontották a tárlatot, Mészáros Emőke az intézetből felhívott Zalaegerszegen, mert akkor ott dolgoztunk és éltünk a feleségemmel, s közölte: nincs meg a Hajdú, hiányzik Ludas Matyi, eltűnt az Iciripiciri mese házikója, amelynek kéményéből, műszaki trükkkel, füstöt is lehetett varázsolni. Azt mondtam Emőkének, aki 1998-ig a gyűjtemény őre volt, hogy azonnal utána kell nézni. S aztán nem történt semmi, többet nem keresett. Ami-

kor 1996-ban a könyv írásába kezdtem, s engedély kértem az igazgatóasszonytól Király Gyulánétól, hogy megnézzem az édesapa által eladott anyagot, a legnagyobb megdöbbenésemre A. Tóth Sándor bábjaait a kidobandó szemét között találtam meg. Megkérdeztem, miért van ez így, azt mondták véletlenül került oda. De olyan nagy volt a rendetlenség, hogy édesapa átadó listáját nem tudtam egyeztetni az intézetben fellelhető anyaggal. Megrázott ez a szembesülés, s az még inkább: az intézet munkatársai még csak nem is resteltek, hogy nem tudnak elszámolni a becses anyaggal. Ne kérdezd, hogy mi minden tűnt el, vagy épp mi nem található. A további kérésemet, hogy lássam az anyagot, már elutasították, vagy épp kibúvót találtak. Bizonyos részeket megkaptam, de a többivel kapcsolatban még azt se mondták, hogy mikor láthatnám. Úgy tűnik, a Kertész-fotóknak is híja van. S engedd meg: szakemberektől azért olyan rendetlenséget ne feltételezlek, hogy André Kertész-fotókat szemétkébe dobnak...

– *Mivel magyarázható az, hogy a harmincas évekbeli erős expresszív, szinte kihívó stílusa és témáinak éles szociális jelrendszere tájképekké szelődött a hatvanas években?*

– Rá emlékezve Tóbiás Áron idézi édesapa válaszát: „...ha egy robinsoni szigeten élnék, nem festenék, mert nem lenne kinek...” Gondold meg, milyen abszurd, még a bolsevik kultúrpolitika nézőpontjából is, apám a tetőfedő, a hólapátoló, a kéregető embereivel, és szegényeivel se kellett egy magát munkáshatalomnak mondó rendszernek. Nem kellett a festményei, tehát felhagyott azzal a korrallal és stílussal. Nagy szegénységben nőttünk fel, külföldről kapott ruhadarabokban jártam. Feleségemet, Marikát is úgy ismertem meg, hogy hátrattetem a kezem, mert szégyelltem megstoppolni télikabátomat. Édesapám pápai utcarészleteket festett, mert ezekre volt érdeklődés, és vásárolták munkáit, s így valamennyire megélhetésünkön is segített. De azért ha megnézed édesapa kései akvarelljeit, láthatod: nemcsak kvalitásos munkák, de a házak erős vonalai, konstruktivista ihletettséggel, múltját is idézik.

– *Szembe dicsérlek: édesapád halhatatlanságát nemcsak művészként, pedagógusként és emberként igazolta, hanem fiával is. Jeles fogorvos tudósként, éveken át a napi rendelés mellett, szabad időt, éjjeleket, nappalokat nem kímélve, képzőművészeti, báb történet stúdiumokat vállalva, hazai és külföldi könyvtárak, múzeumok anyagát böngészve tudományos eleganciával és készséggel megalapozta édesapád öröklését. Jóvoltodból, szívós szelídséggel írott könyveddel, A. Tóth Sándor minden méltatlanságért és mellőzésért visszavágott: a rendszernek, az aczéli művészetpolitikának éppúgy, mint a hazai bábmozgalom elbunyit vagy még tündöklő korifeusainak.*

– Az ő halála számomra döbbenetes fordulatot jelentett. Egy időben én is majdnem szobrász lettem, egyetemistaként még művekkel is szerepeltem a „Medikusok a szobrászatban” című kiállításon. Aztán abbahagytam, a politikával se foglalkoztam, a lapoknak csak a sportoldalát olvastam el. Édesapa halála előtt néhány héttel, mintha megérezte volna a véget, noha jele nem volt, a kórházban beteg társait rajzolta, nővéremmel magához hívatott. S azt mondta: a képek akkor érnek valamit, ha a közönség látja őket, és hatnak. Azt szeretné, hogy ne adjuk el műveit, s kérte, tartós létben adományozzuk Pápa városának, s jó volna, ha tanítványainak műveivel egy állandó képtár nyílna. Halálát követően elkezdődött a szervezés, és Somogyi József

sokirányú segítségével 1984-ben, nyolcvanadik születésnapjára életmű-kiállításra nyílt. Nem részletezem miért, idővel mégis összecsomagoltam a képeket. Aztán 1990-ben halálának 10. évfordulója alkalmából, a Jókai Kör kezdeményezésére édesapa személye ismét középpontba került. Nagyszerű beszéddel Csoóri Sándor avatta azt a kiállítást és galériát, amelyre annyian gyűltek egybe, hogy még a Nádor termet is meg kellett nyitni a kastélyban. De azért most ne várj tőlem idilli beszámolót az elmúlt esztendőkről. Alapítványt hoztunk létre, a kollégium falán emléktábla, az épületben szobor is idézi édesapa emlékét. De sorolhatnám a tényeket: az ellenerők ma is változatlanul és módszeresen dolgoznak. Ami pedig a könyvet illeti: halálával ért döbbenet, s utóéletének újabb másfél évtizede indított arra, hogy összegyűjtsék minden, vele kapcsolatos dokumentumot, tényt, adatot. Mindent meg kell tennem, hogy édesapáról tudjon a világ.

– *Álmaidban visszajár-e?*

– Soha nem álmodom. Nyugodtan alszom. Aki sokat álmodik, nyugtalanul alszik, mert bizonyos agyközpontok éberren vannak. De éber hajnalaimban visszajár. Felvilágnak a mindennapi nyomorúságok, az emlékezetes családi, pápai pillanatok. Gondjaimban is talán eligazít, de úgy gondolom nem ő, hanem a Mindenható. Soli Deo Gloria.

(A. Tóth Sándor 1980 októberében halt meg. Néhány hétre rá, negyvenöt évi házasságuk Philemon és Baucis-i sorsával felesége is követte őt. Abonnan A. Tóth Sándor elragadta a kis lányt, Csákány Etelkát, a leányinternátus, a Nátus közelében lett gázolás áldozata. A Mindenható párosan rendezte hűségese szolgálóinak további életét is. A. Tóth Sándor holtáig remélte, hogy egyszer újra református lesz drága kollégiuma. Bekövetkezett: újra szabadon tenyészik a szellem. Újra megnyílt a Nátus is, most a református teológusok otthona.)

Ádventi érzésekkel mondhatjuk: A. Tóth Sándor rimaszombati gyermekkorából, boldog atlantisi karácsonyainak éneke örökléti zengéssel szól immár: „Uram áldjad nap, hold, csillag / te megtartódat”). ❖

ABLONCZY LÁSZLÓ

UTÓSZÓ: Immár ez a beszélgetés is az Idő varázsládájából került elő. Azóta A. Tóth Sándor életművét bemutatták a bretagne-i Gourinben rendezett báb-fesztiválon, a párizsi Magyar Intézetben és a budapesti Ernst Múzeumban is. Tóth Gábor Sándor édesapjának párizsi munkásságát tárgyaló monográfiája a Püski Kiadó és a L'Harmattan gondozásában pedig megjelent franciául (Sándor A. Tóth peintre, marionettiste à Montparnasse). 2005 őszén pedig A. Tóth Sándor rimaszombati szülőházán emléktáblát avattak.

EMLÉK RIMASZOMBATBAN

A. Tóth Sándor festő- és bábművészre emlékezett szülővárosa, 2005. november 17-én, halála negyedszázados jubileumán. A szülőháznál, a mostani Magyar Közösségi Ház falán leplezték le emléktábláját, melyen Búza Barnának a művészről készített

bronz domborműve látható. A másik, e napon avatott emléktábla, a Tóth család jeles tagjait, fölszámolt sírjukra is utalva, örökíti meg: a nagyapát, Tóth József festőművészt, az építész apát, Tóth Bélát, aki a család házát tervezte, s az édesanyát, Schulek Vilma iparművésznőt. Fia, Tóth Gábor Sándor a család történetéről beszélt. Erdélyi Géza szlovákiai református püspök is a rimaszombati Tóth József és utódainak életútjáról szólt: „Ez az út az ihletet, inspirációt, a művészi megtermékenyülést és kibontakozást figyelembe véve Rimaszombattól Budapesten és Pápán át Párizsig vezet. Egyben átfogja a XX. századot... Ilyen történelmi miliőben, a kisebbségi sors korlátai között, mindazok ellenére szemünk elé tárul a Tóth család, amely a művészetek terén »ároni nemzetségnek« mondható...” Badin Ádám A. Tóth Sándor európai formátumú magyarságáról, művészetéről, s a nagy tanáregyéniségről vallott. S meglephette a közönséget Sesztay Domokos Tóth Béla építészeti munkásságáról, városépítő tevékenységéről tartott előadása, hiszen a mindennapi környezetük megteremtőjéről hallhattak, s hogy aki Rimaszombatból korszerű várost emelt, az a századelő olyan nagy építészeivel együtt gondolkodott, tervezett, mint Lechner Ödön, Steindl Imre, Schulek Frigyes.

Az ünnepség közönsége a Tompa Mihály Református Gimnázium dísztermében tekinthette meg a művészpályát tükröző kiállítást, melyet a hagyatékból fia, Dr. Tóth Gábor Sándor válogatott, és Sz. Haltenberger Kinga nyitott meg. S még a Református Tudományos Gyűjtemények által kiadott katalógus szolgálta az emlékezést, a Magyar Közösségi Ház, és igazgatója B. Kovács István lelkes szervezéséből adódó élményt.